

UDK: 316.4:316.334.2

Enajon Z. NISHANBAYEVA,
Dotsent, t.f.d., O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: enahon235@gmail.com

S.f.d., prof.A.Muminov taqrizi asosida

IJTIMOIY SHERIKLIK MUNOSABATLARINI O'RGANILISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy sheriklik munosabatlarini o'rganilishning nazariy metodologik asoslari hamda o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy sheriklik, nazariy metodologik asoslar, davlat, jamiyat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПАРТНЕРСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В данной статье анализируются теоретико-методологические основы и специфические особенности изучения отношений социального партнерства. Ключевые слова: социальное партнерство, теоретико-методологические основы, государство, общество, гражданское общество, институты гражданского общества.

THEORETICAL METHODOLOGICAL BASIS OF THE STUDY OF SOCIAL PARTNERSHIP RELATIONS

Annotation

This article analyzes the theoretical methodological foundations and specific features of the study of social partnership relations.

Key words: Social partnership, theoretical methodological foundations, state, society, civil society, civil society institutions.

Kirish. Insoniyat paydo bo'libdiki, adolatli va erkin jamiyat barpo etish orzusi bilan yashab kelmoqda. Eng qadimgi davrdan hozirga qadar qanchadan qancha alloma va mutafakkirlar bu haqda bosh qotirganlar, ko'plab davlat arboblari, olimu-fuzalolar odamlar ahil va inoq, baxtli va farovon yashaydigan ana shunday hayot sharoitiga erishish uchun harakat qilganlar.

Tadqiqot usullari: ushbu maqola mantiqiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlildan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Afлотun va Arastu o'z ta'limotlarida jamiyat erkin, huquqlari jihatidan teng va yagona boshqaruv tizimga itoat qiluvchi odamlar uyushmasi ekanligi o'z aksini topgan. Afлотunning bu boradagi qarashlarida davlat va jamiyatning o'zaro hamkorligi bu odamlar qiziqishlari, hududi va undagi tartibning himoyasi, shakllanishi va taraqqiyoti, qolaversa, kundalik ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlashga qaratilganligi bilan alohida ajralib turadi.

Arastuda esa davlat va jamiyatning o'zaro sheriklikda faoliyat olib borishi davlatning o'ziga xos hukmronlik va itoatkorlik munosabatlari asosida amalga oshirilishi kerak bo'ladi. Shuning uchun ham bu faylasuf polis (davlat)larning o'zaro hamkorlikda tuzilgan munosabatlarini mukammal o'rganib chiqib, bunday sheriklik ideal nazariya sifatida, politiyani (monarxiya, aristokratiya va demokratiya belgilari chambarchas bog'lanib ketgan davlat tuzilmasini) mustahkamlashga xizmat qilishini ta'kidlagan[1].

O'rta asrlar Sharq falsafasida alohida o'rin egallagan Abu Nasr Farobiy o'zining "Madina al-Fozila", "Fuqarolik siyosati", "Baxt-saodatga erishuv haqida"gi asarlarida adolatli jamiyat, jamiyatdagi ijobiy munosabatlarning shakllanishini keng tahlil qilgan. Bu asarlarda eng axloqiy qadriyatlariga asoslangan, kishilarni baxt-saodatga eltuvchi davlat, yetuk xislatlar sohibi va fuqaro tomonidan saylanadigan boshqaruvchilarga ega bo'ladigan jamiyat to'g'risida o'sha

davr tafakkuriga ta'sir ko'rsatgan fikrlarni qayd qiladi. Allomaning jamiyatdagi birdamlik mohiyatini izlashdan maqsadi – eng ezgu ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, ilm-fan, odamzot qadri, ongi, tafakkurining ahamiyati baland bo'lgan jamiyatni qaror toptirishdan iborat bo'lgan. Shuningdek, Farobiy ta'kidlashicha, "shahar, davlat va jamiyatning barcha tarkibiy qismlari bir inson vujudining turli a'zolari faoliyati kabi, o'zaro muvofiqlashgan, uyg'unlashgan, tartibli, tizimlashgan bo'lishi zarur. Tabiiy mavjudotlardagi mutanosiblik shahar (davlat) jamiyatida ham bo'lishi zarur. Jamiyatning barcha a'zolari har biri o'z mavqeidagi ishlari, harakatlari bilan shaharning birinchi boshlig'ining (davlat, mamlakat farovonligini oshirish yo'lida) maqsadini amalga oshirishda o'z hissalarini qo'shishlari kerak. Jamiyat adolatli qonunlarga amal qilinganida, jamiyat va shaxs munosabatlari pozitiv, konstruktiv, ijobiy bo'lganida, ziddiyatlar va qarama-qarshilik ming yillar davomida to'plangan tajriba, milliy an'ana va urf-odatlariga muvofiq hal etilganida shaxs kamolotga, jamiyat-taraqqiyotga erishadi"[2].

Keyinchalik J. Lокk, T. Gobbs, Sh.L. Monteskye, I. Kant, Gegel, M.Fuko, N. Berdyayev kabi faylasuflar ijodida fuqarolik jamiyati va u bilan bog'liq holatda sheriklik tushunchasi mukammal tahlil etilgan yoki fuqarolik jamiyati-jamiyat antitezisi doirasida ko'rib chiqildi [3].

Umuman, ijtimoiy sheriklik munosabatlarini tizimli tahlil qilish uchun bu tushuncha bilan bog'liq: "shiriklik" va "ijtimoiy hamkorlik" kabi tushunchalar mazmunini aniqlash maqsadga muvofiq. Zero, tadqiq qilinayotgan obyekt va predmetning kategorial apparatini, tushunchalari mazmunini konkretlashtirish nazariy-metodologik vazifa bo'lib, muammoning ilmiy-amaliy yechimini topishning zaruriy shartidir. Aksariyat ilmiy adabiyotlarida "shiriklik" tushunchasi turlicha nuqtai-nazardan ta'rif va tasnif etiladi[4]. XVII-XVIII asrlarda shakllangan nazariyalarda sheriklik tushunchasi davlat va fuqarolar munosabatlarini

muvofiglashtiruvchi samarali omilaridan biriga aylandi. Bu J.Lokk, T. Gobbs va I.Kant kabi faylasuflarning qarashlarida[5] ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi.

"De Cive" ("Fuqaro") va "Leviafan" (1651y.) asarlarida Tomas Gobbs fuqarolik jamiyati "ilmi" yaratilgan, deb aytadi. T.Gobbs ilgari surgan – ijtimoiy "tartib muammosi" g'oyasi sotsiologiyada markaziy muammo sanaladi. Uning loyihasi geometrik deduktiv mulohazaga asoslangan, birlamchi tamoyillari mexanistik siyosiy nazariya bilan yo'g'rilgan. Uning nazariyasiga ko'ra, jamiyat inson kabi mashina. Uning qanday ishlashini tushunish uchun alohida detallarini aniq tasavvur qila olishimiz lozim, buning uchun uni eng sodda elementlarga bo'lib, keyin komponentlarning harakat qonuni asosida yana qayta yig'ib olishimiz kerak bo'ladi. T.Gobbsning axloq tamoyiliga ko'ra, kishilar davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro sheriklikka o'zlarining tabiiy huquqlarini o'rnatishni va mutloq suveren hukumatga bo'ysunish deb yondashishlari lozim[6]. Bu qarashlardan ma'lum bo'ladiki, ijtimoiy sheriklik tizimi an'anaviy jamiyatda ko'p asrlik madaniy an'analarga, turmush tarziga chuqur kirib borgan.

Shu o'rinda, ijtimoiy sheriklik bilan bog'liq holda ishlatilayotgan «ijtimoiy hamkorlik» tushunchasini mazmun-mohiyatini yanada chuqurroq anglash muhim hisoblanadi. Sotsiologiya fanlari doktori T.Matibayev ta'kidlashicha, «ijtimoiy hamkorlik – jamiyatning bosh strategik maqsadi bilan chambarchas bog'langan, shaxs, ijtimoiy subyekt va guruhlarning manfaat, talab va ehtiyojlari umumiyligidan kelib chiqib, jamiyatning yaxlit rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatdir»[7]. Bizning nazarimizda bu ta'rif ijtimoiy hamkorlikning subyektiv xarakteristikasi hisoblanadi. Chunki ijtimoiy hamkorlikning mazmun-mohiyati, zamon va namoyon bo'lishi, vositachilik mavjudligiga, doimiylikka, shakllarining o'zgaruvchanligidan kelib chiqib yondashish to'g'ri bo'lardi.

Natija va muhokama. Ijtimoiy sheriklik munosabatlari evolyutsiyasida ma'lum bir tendensiyalar namoyon bo'ladi. Uning paydo bo'lishining obyektiv va subyektiv shartlari XIX asrda, yollanma ishchi va ish beruvchilar o'rtasidagi nizo va ixtiloflarni hal etishga zaruriyati oshib borayotgan davrda shakllangan edi. Ayni chog'da, ijtimoiy sheriklik fenomenining o'zi, ba'zan boshqa nomlar ostida, g'oyaviy va amaliy jihatdan XX asrning birinchi yarmidagi larzalar (1917 yil inqilobi, AQShdagi "Buyuk depressiya", "Germaniyadagi Birinchi jahon urushining oqibatlari" v.b.) ta'siri ostida vujudga kelganligini aytish zarur.

XIX asrda, yollanma ishchi va ish beruvchilar o'rtasidagi nizo va ixtiloflarni hal etishga zaruriyati oshib borayotgan davrda ijtimoiy sheriklik fenomeni ba'zan boshqa nomlar ostida, g'oyaviy va amaliy jihatdan XX asrning birinchi yarmidagi 1917 yil inqilobi, AQShdagi "Buyuk depressiya", "Germaniyadagi Birinchi jahon urushining oqibatlari" kabilar ta'siri ostida vujudga keldi. XX asrda ijtimoiy ziddiyatlarni kuchayishi ijtimoiy sheriklikka bo'lgan ehtiyojni yana oshirib yubordi. Bu davrga kelib ijtimoiy sheriklikning mafkuraviy asoslari fransuz tarixchisi Lui Blan, fransuz siyosatchisi Pyer Jozef Prudon, nemis faylasufi va huquqshunosi Ferdinand Lassal kabi olimlar tomonidan ishlab chiqildi. Mazkur olimlar qarashlaridagi asosiy g'oya turli sinflar manfaatini himoya qilishda ijtimoiy sheriklikni ahamiyatini oshirish va jamiyatni isloh qilishning hal qiluvchi shakli ekanligini isbotlashdan iborat bo'lgan[8].

Mavjud adabiyotlarni o'rganish va xorijiy tajribani o'rganish ijtimoiy sheriklikning asosiy natijasi ijtimoiy totuvlik va jamiyatdagi barqarorlik ekanligini ko'rsatdi. Unga erishish bir qator murakkab vazifalarni hal qilishni talab qiladi. Ulardan birinchisi, sheriklik subyektlarini, shuningdek ularni qonuniy

vakillik qila oladigan institutlarni (tashkilotlarni) ajratish va aniq belgilashdir. Tarixiy nuqtai nazardan, sheriklik subyektlarining birinchi tuzilishi ikki tomon: xodimlar – ish beruvchilardan tashkil topgan. Keyinchalik hamkor subyektlarning tuzilishi sezilarli o'zgarishlarga uchraydi, chunki davlat ham muzokaralar jarayonida ishtirok eta boshlaydi. Natijada uch tomonlama hamkorlik "tripartizm" nomini oldi.

Xalqaro mehnat tashkilotining "Uch tomonlama maslahatlashuvlar (xalqaro mehnat standartlari) to'g'risidagi 144-Konvensiya"si uch tomonlama hamkorlik "tripartizm" yuzaga kelishi uchun huquqiy asos bo'ldi. Ya'ni, ijtimoiy sheriklikning predmeti yanada takomillashdi – ko'p bosqichli hamkorlik (sheriklik) joriy etildi. Bu ushbu tamoyilga nafaqat milliy darajada, balki tarmoqlar va korxonalar darajasida ham rioya qilish zarurligini anglatadi.

Yevroittifoq ushbu modelni 1961 yilda qabul qilingan Ijtimoiy Xartiyada nazarda tutgan. Uni imzolagan davlatlar, xususan, fuqarolarning quyidagi huquqlarini qo'llab-quvvatlash majburiyatini oldilar: mehnat qilish, adolatli haq to'lash, munosib mehnat sharoitlari va dam olish, birlashish va jamoaviy kelishuvlar tuzish. U yerda ta'kidlanganidek, faqat bozor mexanizmiga umid qilinsa, ijtimoiy taraqqiyotga erishib bo'lmaydi. To'liq bandlikni ta'minlash, shuningdek, qashshoqlikka qarshi kurashish asosiy vazifalar etib belgilandi. Bunda "inson resurslarini rivojlantirish"ga sarmoyalar kiritish, ish beruvchilar oldida ishchilar manfaatlarini himoya qilish talabi davlatning burchi sifatida bir qator xalqaro hujjatlarda mustahkamlangan.

Keyinchalik ijtimoiy sheriklikka bo'lgan munosabat va qarashlar tubdan o'zgarib boshladi: ijtimoiy sheriklikning ushbu tripartizm modeli o'rniga yangi "jamiyatning uch sektorli modeli" qo'llanila boshlandi. Bugunda ijtimoiy sheriklik subyektlari uchlik modeliga – fuqarolik jamiyati institutlari, davlat va "biznes hamjamiyat" kiritiladi[9]. O'zaro sherikchilikka asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mavjud bo'lgan an'analarni muvofiglashtirilishi kerakligi to'g'risidagi g'oyalarni davom ettirib, nemis sotsiologi, tarixchisi Maks Veber "Ijtimoiy munosabatlarning ratsional asoslarini belgilovchi ijtimoiy tartib, dualistik xususiyatiga ega. Chunki, u bir tomondan u individlar uchun obyektiv bo'ladi, shuning uchun ularning xatti-harakatlarining bosh nazoratchisi hisoblanadi. Ikkinchi tomondan esa, u "maqsadli ittifoq" ishtirokchilarining bir qator ko'rsatkichlar bo'yicha o'zaro roziligi natijasidir, bunday ijtimoiy sheriklikning o'rnatilishi va uzoq muddatli bo'lishi tomonlarning o'zaro maqsadli va manfaatli faoliyati bilan belgilanadi"[10] deb ta'kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda O'zbekistonda, "ijtimoiy sheriklik" – bu davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligi, uning subyektlari esa – davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari, deb qaraladi"[11].

Ijtimoiy sheriklik masalasiga oid turli fikrlarning tahlili asosida bizningcha, ijtimoiy sheriklik – bu davlat hokimiyati organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy asosga tayangan holda o'zaro hamkorligi va manfaatlarni uyg'unlashtirish asosida jamiyatda mavjud bo'lgan muayyan ijtimoiy muammolarni hal etishga qaratilgan muloqot hamda konsensusga kelish tizimidir deb aytish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг моделлари: ҳозирги ҳолати ва истикболлари [Матн]: монография / А.Муминов [ва бошқ.], - Тошкент: Shafoat Nur Fayz, 2020. – 48 б.
2. Абу Наср Форобий. Фазилят, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2001. – Б.98.
3. Мартыненко В.В. Гражданское общество. От политических спекуляций и идеологического тумана к социальному знанию и осознанному выбору М. Академия 2008. - 352 с.
4. Энциклопедия менеджмента. Справочник. Социальное партнерство. Социальное партнерство в социально-трудовой сфере как общественное явление // [http:// besonus.narod.ru/partnership.htm](http://besonus.narod.ru/partnership.htm).2005.
5. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг моделлари: Ҳозирги ҳолати ва истикболлари [Матн] : монография / А.Муминов [ва бошқ.], - Тошкент : Shafoat Nur Fayz, 2020. – 51 б.
6. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. - М., 1991; Локк Дж. Два трактата о правлении // Антология мировой правовой мысли: в 5 т. Т. 1.-М., 1999. - С. 361; Кант И. Метафизика нравов //Сочинения: в 8 т. Т. 6. - М.: ЧОРО, 1994. - С. 799.
7. Матибаев Т. Ўзбекистонда давлат ва жамият ҳаётининг демократлашуви жараёнида ижтимоий ҳамкорлик тизимини ривожлантириш омиллари [Матн] : социология фан. докторлик дис. автореферати: 22.00.02 / Т. Б. Матибаев ; Ўзбекистон Миллий университети. 2018. –Б. 15.
8. Осипов Е.М. Социальное партнерство и российский малый бизнес: состояние и тенденции развития: Монография. Академический Проект 2018. – 236 с.; Матвеева А. И. Социальное партнерство: цель или средство. Русаков В. М. (Рецензия), Некрасов С. Н. (Рецензия), Любутин К. Н. (Ответственный редактор) Казань Бук 2016. - 193 с.; Социальное партнерство: социальная трансформация институтов и практик. Сборник статей и материалов Международного казанского научного форума (19-20 октября, г.Казань). Под ред. А.Г. Большакова. Казань КГУ 2013. - 320 с.
9. Саидов А.Х., Боржелли Н., Асъянов Ш., Абдулин М., Корсун Г., Ахрарова Д. “Ижтимоий шериклик ва давлат қарорларини қабул қилишда жамоатчилик иштироки масалалари бўйича халқаро тажриба”// ИХММ, ХМЎМ. – Т., “ART FLEX”, 2012.
10. Вебер М. Хозяйство и общество / пер. с нем.; под научн. ред. Л. Г. Иониной. - М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2010. – 456 с.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуни - <https://www.lex.uz/docs/2468214>; Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // <https://www.prezident.uz/uz/lists/view/1328>